

УДК 343.135 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-143-148>**Тіточка Тетяна Ігорівна,**

кандидатка юридичних наук

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-614X>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ВІКТИМНІЙ ПОВЕДІНЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

У статті розглядаються особливості спеціального запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб. Вказується, що неповнолітній жертві, яка хоча б раз відчула на собі кримінально протиправний вплив, дуже складно прийти до поступового та вичерпного регресу. У зв'язку із цим формується так званий «комплекс хронічної жертви». Останній, своєю чергою, межує із розвитком розладів психосоматичного та компульсивного характеру. У будь-якому випадку дитині дуже важко перебудувати свою свідомість на віктимно безпечний бік.

Ключові слова: неповнолітній, жертва, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, індивідуальне запобігання, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Віктимологічна наука має схожі із кримінологією завдання, котрі зводяться до поліпшення кримінологічної ситуації в країні. Як і в контексті запобігання кримінально протиправній діяльності, так і в частині боротьби із віктимною поведінкою досить ефективним є саме спеціальне запобігання, котре спрямоване на безпосередній кримінально-правовий, кримінологічний та віктимологічний вплив на детермінанти таких соціально негативних явищ. Це зумовлює і те, що за своєю сутністю спеціальне запобігання злочинності та віктимній поведінці має однакові засади та особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам запобігання віктимній поведінці неповнолітніх приділили увагу такі вчені, як: А.О. Джу́жа, О.М. Джу́жа, Є.С. Назимко, Н.С. Юзікова та інші, однак окремі питання потребують додаткового вивчення.

Метою статті є визначення особливостей спеціального віктимологічного захисту неповнолітніх осіб від кримінально протиправного посягання в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні у віктимології вже існує низка запобіжних засобів та заходів, котрі можуть чинити позитивний вплив. При цьому що стосується неповнолітніх осіб, то у науці існує певна прогалина, зумовлена специфікою поведінки останніх. На нашу думку, основними заходами спеціального запобігання віктимній поведінці підлітків є: 1) створення алгоритмічного комплексу запобігання формуванню у неповнолітньої особи стану потенційної чи хронічної жертви; 2) створення спеціальних баз даних про осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення стосовно неповнолітніх осіб; 3) створення алгоритму процедури компенсації та реституції для неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень із відповідним редагуванням кримінального законодавства України; 4) заходи, спрямовані на усунення детермінаційного комплексу вторинної віктимізації не-

повнолітніх осіб; 5) створення віктимологічної моделі потенційно небезпечної поведінки підлітків; 6) інтеграція методики діагностики схильності особи до віктимно-провокативної поведінки. Пропонуємо розглянути наведені заходи більш детально.

У правовій літературі закріпилась правильна, на наш погляд, думка про те, що стати жертвою насильства означає пережити психологічну кризу. Така криза характеризується внутрішньою дезінтеграцією, яка зачіпає всі сфери психіки. Відповідно до результатів численних досліджень в умовах сімейного насильства жінки схильні використовувати практично всі механізми психологічного захисту для того, щоб вижити в несприятливих умовах, в яких вони перебувають, та які, з одного боку, захищають їхню психіку, з іншого боку, заважають жертвам насильства адекватно сприймати реальність та змінювати її, трансформують їхню особистість. Виділяють такі особистісні порушення, як наслідок сімейного насильства: емоційну холодність з відчуттям нездатності будувати чуттєві відносини; постійну наявність «комплексу жертви», який проявляється у безпорадності, відмові від відповідальності за будь-кого, зниженні психологічної самооцінки, а також у роз'єднанні з людьми; наполегливе бажання бути коханим, яке поєднується із побоюваннями втратити об'єкт, від якого існує залежність та невпевненість у собі; наявність парадоксальної любові, яка спрямована саме на кривдника, відданість йому, так званий «стокгольмський синдром». Жертва у цьому випадку використовує незрілі механізми психологічного захисту (регресію), в неї послаблюється воля, знижуються когнітивні здібності. До загальних характеристик жертв насильства відносять такі як: низька самооцінка; почуття провини та ігнорування почуття гніву до кривдника; традиційні уявлення про сім'ю та роль жінки у сім'ї і суспільстві; відчуття безпорадності; різноманітні психофізіологічні скарги; перебільшення ролі сексуальних

відносин у стабілізації сімейних стосунків та психологічна залежність від партнера [1, с. 62]. Неповнолітній жертві, яка хоча б раз відчула на собі кримінально протиправний вплив, дуже складно прийти до поступової та вичерпної регресії. У зв'язку із цим формується так званий «комплекс хронічної жертви». Останній, своєю чергою, межує із розвитком розладів психосоматичного та компульсивного характеру. У будь-якому випадку дитині дуже важко перебудувати свою свідомість на віктимно безпечний бік.

Професор клінічної психіатрії в Гарвардській медичній школі, що спеціалізується на вивченні та лікуванні інцесту і травматичного стресу, Джудит Герман (Judith Lewis Herman – психіатр, дослідник, викладач і письменник) у своїй знаменитій книзі «Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору» ще у 1992 році сформулила ідею щодо того, що життя дружин, які зазнають побоїв, і дітей, що піддаються насильству, мало відрізняється від травматичних подій на війні: присутні постійна безвихідь, придбана безпорадність, перманентний страх і всі інші наслідки для тіла і мозку. Такого роду переживання в дитинстві або в дорослому житті призводять до синдрому хронічної травми. В якомусь відношенні він гірший за гострий посттравматичний розлад, оскільки має всі ті ж симптоми, але посилює їх. Він охоплює нас до мозку кісток і, підриваючи основи нашої цілісності, настільки деформує, що ми перестаємо це усвідомлювати. І так відбувається дуже-дуже часто. У випадку з посттравматичним стресовим розладом (далі – ПТСР) ми хоча б знаємо, що сталося. Із синдромом хронічної травми ми, як жаба, що потрапила в каструлю, не усвідомлюємо, що нас можуть зварити. Зміни базової парадигми відбуваються настільки поступово (або вони існували скільки ми себе пам'ятаємо), що ми не здатні зрозуміти, як далеко відхилилися від норми [1, с. 62]. Дуже часто неповнолітні особи втрачають вольовий контроль, оскільки вважають, що ні вони самі, ні близькі та знайомі не можуть їм допомогти. До цього часто «підключається» фактор зневіри у правоохоронних органах та кримінальному законі, зумовлений імовірним безсиллям та недовірою останніх у попередньому досвіді. Дитина відпускає кожну наступну протиправну ситуацію, інколи навіть не намагаючись шукати допомогу. Таким чином, формується хронічна травма, котра поступово позбавляє підлітка фізичної можливості реагувати на суспільно небезпечний вплив. Саме тому хронічні жертви рідко стають у майбутньому кримінальними правопорушниками та майже не роблять спроб помститись кривднику.

Останнє зумовлене тим, що жертви хронічної травми часто намагаються уникнути будь-яких емоційних переживань, оскільки будь-які сильні почуття легко запускають реакції паніки, дисоціації або спалахів пам'яті. Вони стають емоційно сплосченими, похмурими, зневіреними або депресивними. У них може розвинути параліч волі і вони втрачають мотивацію, бажання або прагнення до чого-небудь; вони приречені на безвихідь. Спогади про минулі радощі приносять біль і починають забуватися. Кожен день схожий на попередній, і ніхто не сподівається на якісь зміни. Більшість людей з хронічним ПТСР відрізняються, зокрема, пасивною саморуйнівною поведінкою. У них є проблеми з організованістю, їм дуже важко бажати чогось кращого. Вони схильні йти у себе в моменти стресу або конфлікту, а тому в їхньому житті нічого не налагоджується. Вони занадто часто звинувачують себе за власні

страждання. Вони не можуть відчувати гнів щодо свого кривдника і зазвичай перебувають у серйозній депресії. Багатьох жертв насильства з вкрай вираженою саморуйнівною поведінкою зазвичай описують як прикордонних [1, с. 62]. Цікаво, що так званий «стокгольмський синдром» інколи має місце через те, що дитина, котра відчуває емоційно-вольову слабкість, починає бачити в кримінальному правопорушнику не стільки агресора, скільки домінуючу особу, наділену фізичною та психологічною силою, а тому інтуїтивно, шукаючи собі захист, вона починає знаходити його в особи, від якої і має захищатись.

Невротичні, пов'язані зі стресом, та соматоформні розлади об'єднані в одну велику групу тому, що вони історично поєднані з концепцією неврозу та виникають у зв'язку з психологічними причинами. Поняття неврозу використовують в обігу з метою полегшення ідентифікації цих розладів, що можна вважати невротичними в їх власному розумінні цього терміна. Часто спостерігається поєднання симптомів. Найпоширенішим є співіснування депресії і тривоги, особливо у випадках менш важких розладів. Незважаючи на те, що треба прагнути до виділення провідного синдрому, для тих випадків поєднання депресії і тривоги, в яких було б штучним наполягати на такому рішенні, передбачена змішана рубрика депресії і тривоги. Сучасна міжнародна класифікація включає такі групи: фобічні тривожні розлади; інші тривожні розлади; obsесивно-компульсивний розлад; реакція на важкий стрес і порушення адаптації; дисоціативні (конверсійні) розлади; соматоформні розлади; інші невротичні розлади (в тому числі неврастенія). Невротичні, соматоформні та пов'язані зі стресом розлади є психогенними за походженням [1, с. 62]. Отже, комплекс запобігання виникненню стану хронічної жертви має включати у себе: 1) встановлення детермінантів, котрі впливають на вторинну віктимізацію неповнолітніх осіб; 2) встановлення факторів психологічного блокування регресії неповнолітніх, котрі зазнали кримінально протиправного впливу; 3) запровадження диференційованого підходу до кожної окремої групи підлітків, згуртованих по виду кримінальних правопорушень; 4) проведення «шокової терапії», котра полягає у поміщенні дитини у штучну криміногенну ситуацію, з метою перевірки дієвості віктимологічного запобігання.

На сьогоднішня значна частина кримінальних правопорушень, котрі вчиняються стосовно неповнолітніх осіб, є наслідком необачності суб'єктів як системи освіти, так і суб'єктів реалізації кримінологічної та кримінально-правової політики. Протягом тривалого часу вченими досить вичерпно аргументувалась думка про необхідність створення баз даних, в яких доцільно розмішувати інформацію про осіб, котрі вчинили кримінальні правопорушення стосовно неповнолітніх, особливо, якщо останні є тяжкими та особливо тяжкими, а тим паче серійними. Варто також звернути увагу на те, що на сьогодні законодавець уже зробив певні кроки, у зв'язку із чим було підписано Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи» від 19 грудня 2019 року № 409-ІХ.

У Законі вказано, що Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи (далі – реєстр), – автоматизо-

вана електронна база даних, створена для забезпечення збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, у тому числі осіб, судимість яких за такі злочини знята або погашена в установленому законом порядку. Держателем реєстру є Міністерство юстиції України. До реєстру вносяться відомості щодо прізвища, імені, по батькові засудженого, дати народження, місця проживання чи перебування, злочину, за який його було засуджено, виду кримінального покарання, який до нього був застосований, інформацію про фактично відбуте ним покарання, а також про порушення правил адміністративного нагляду. Інформація про особу вноситься до реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. У разі якщо особа вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи до створення реєстру, інформація про таку особу вноситься до реєстру на підставі ухвали суду за місцем проживання такої особи або місцем відбування нею покарання за клопотанням прокурора. Інформація про особу виключається з реєстру у разі скасування обвинувального вироку або ухвали суду, зазначених у частині п'ятій цієї статті. Користувачами реєстру є керівники прокуратур та органів досудового розслідування, прокурори, слідчі та інші уповноважені особи Національної поліції України та Державного бюро розслідувань [2]. Така база даних дає можливість попередити допущення таких осіб до роботи та регулярної взаємодії із неповнолітніми особами, що певним чином знижує ризик того, що дитина зазнає на собі кримінально протиправний вплив.

Право на отримання інформації щодо факту перебування конкретної особи в реєстрі мають: сільські, селищні та міські голови, керівники державних адміністрацій, інших органів державної влади та місцевого самоврядування – щодо осіб, які претендують на зайняття посади керівника (заступника керівника) дошкільного навчального закладу, середнього навчального закладу, позашкільного навчального закладу, закладу охорони здоров'я або іншої установи, організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги медичного, навчального чи соціального характеру малолітнім особам, та належать до їх сфери управління; керівники дошкільних навчальних закладів, середніх навчальних закладів, позашкільних навчальних закладів, закладів охорони здоров'я або іншої установи, організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги медичного, навчального чи соціального характеру таким особам, у зв'язку з вирішенням питання щодо прийняття особи на роботу; будь-яка фізична особа щодо інформації про себе; будь-яка фізична особа щодо інформації про іншу особу у разі наявності завіреної відповідно до вимог Закону України «Про нотаріат» згоди особи, щодо якої така інформація запитується [2]. Обмежений доступ до реєстру також досить обґрунтований, оскільки на вимогу міжнародної правової спільноти розміщення такої інформації у вільному доступі є порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

На нашу думку, такий досвід є показником тенденцій до позитивних змін, котрі, як здається, мають полягати у розширенні такого реєстру іншими серійними тяжкими та особливо тяжкими кримінальними правопорушеннями, що вчиняються стосовно неповнолітніх осіб.

Реституція та компенсація неповнолітнім шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є складни-

ком політики відновного правосуддя, що реалізує віктимологічний вплив через зближення кримінального правопорушника з потерпілою особою та через взаємне відпрацювання девіантних паттернів. У криміналістиці є досить цікава методика розкриття серійних кримінальних правопорушень, котра полягає у складенні портрета особи злочинця на підставі припущень інших злочинців, котрі вчинили аналогічні кримінальні правопорушення. Віктимологічна методика може мати аналогічний сенс та будуватись на складенні кримінальним правопорушником портрета його типової жертви із наступним відпрацюванням віктимно небезпечних поведінкових особливостей із його фактичною жертвою.

В.Т. Нор наводить загальноправильне визначення кримінально-правової реституції: «Поновлення порушеного злочином майнового становища потерпілих шляхом повернення їм неправомірно відчуженого майна – речових доказів, виявлених, вилучених або прийнятих від інших осіб, органами, які здійснюють провадження у справі» [3, с. 153]. Поновлення майнових прав неповнолітніх жертв сприяє усвідомленню ними справедливості правосуддя, що, до речі, також дозволяє уникнути вторинної віктимізації та формування стану «хронічної жертви».

Покажемо те, що в проєкті нового Кримінального кодексу України передбачено статтю 3.7.1. «Реституція та компенсація». В проєкті зазначено, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, внаслідок якого порушене особисте право потерпілої особи та/або завдана шкода потерпілій особі, територіальній громаді, державі, зобов'язана здійснити реституцію та/або компенсацію. Реституцією є: 1) поновлення порушеного особистого права потерпілої особи, 2) повернення потерпілій особі (цивільному позивачу) протиправно здобутого майна, або 3) за згодою потерпілої особи (цивільного позивача) надання рівноцінного майна замість протиправно здобутого, знищеного чи пошкодженого майна, відновлення майна у натуральному вигляді чи відновлення властивостей пошкодженого майна. Компенсацією є грошове відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди у повному обсязі. Добровільне здійснення особою реституції та/або компенсації враховується відповідно до положень цього Кодексу під час визначення засобів кримінальної відповідальності. Якщо особа до моменту постановлення вироку не здійснила реституцію та/або компенсацію, суд зобов'язує її відшкодувати (компенсувати) завдану кримінальним правопорушенням шкоду у півторакратному розмірі, а у разі вчинення кримінального правопорушення з корисливою метою – у двократному розмірі. У разі неможливості здійснення компенсації щодо особи, визнаної винною у вчиненні умисного насильницького кримінального правопорушення, завдана шкода компенсується державою за рахунок Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим у випадках та в порядку, передбачених законом [4]. Таким чином, реституція та відшкодування шкоди неповнолітнім особам дають можливість відновити майнові права, що входить у реабілітаційний процес. Кримінальне правопорушення у будь-якому випадку має наслідком значне порушення низки конституційних прав та свобод потерпілого, у зв'язку із чим хоча б часткове їх відновлення має входити у запобіжну віктимологічну політику.

Вторинна віктимізація – складний процес, котрий інколи зумовлений не стільки ситуаційними чинниками, скільки прогалинами кримінально-правового та кримінального процесуального характеру. Чинники,

що сприяють вторинній віктимізації, є доволі обширними: це і психіко-психологічні особливості особистості постраждалої особи, обставини, що впливали на формування цих особливостей (походження, майновий стан, стать, вік, раса, етнічне походження та ін.), а також джерела вторинної віктимізації. Останні складаються зі сприйняття та внутрішньої реакції постраждалої особи на подальшу поведінку власне правопорушника, інших приватних осіб, а також посадових осіб органів публічної влади, у тому числі органів кримінальної юстиції. Тому варто виділяти вторинну віктимізацію, причиною якої є кримінальне провадження (залучення постраждалої особи до кримінальних процесуальних дій, відкрите судове засідання, відкриття матеріалів іншим учасникам тощо), від вторинної віктимізації, причиною якої є позапроцесуальна поведінка осіб. Недопущення, попередження саме кримінальної процесуальної вторинної віктимізації, на наш погляд, є спеціальним завданням кримінального провадження, тобто завданням усякого кримінального провадження, що стосується кримінального правопорушення, яким було завдано шкоду певній фізичній особі [5, с. 108]. Наявність потенційної, навіть ефемерної загрози завжди входить у структуру віктимної поведінки неповнолітніх осіб. Вторинна віктимізація, на нашу думку, має розумітись не тільки як повторне потрапляння неповнолітнім у суспільно небезпечну подію, але і як віктимізація сторонньої особи, котра стала побічним учасником кримінального правопорушення (наприклад, свідком останнього).

Вищевказане свідчить про те, що детермінаційний комплекс вторинної віктимізації неповнолітніх осіб включає у себе чинники «залишкових» або не виправлених віктимних настанов, котрі призводять до регресу реабілітаційного процесу та активізують процес віктимної поведінки у її повній структурі. З іншого боку, детермінантами вторинної віктимізації є певні психічні особливості підлітка та ситуаційний фактор. У зв'язку із цим основним *заходам*, спрямованим на усунення детермінаційного комплексу вторинної віктимізації неповнолітніх осіб, є створення програм соціально-психологічного тренінгу, складеного з урахуванням юридичної природи процесу віктимізації. Здебільшого віктимна поведінка є наслідком відсутності навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій та адекватного реагування на них. *Тренінг* – апробований метод активного навчання алгоритму правильної взаємодії з навколишнім середовищем, підвищення рівня компетентності соціально-адаптивної та комунікативної функцій, а також рефлексії та саморефлексії, заснований на відтворенні певних ситуаційних факторів та створенні адекватного реагування на них. *Мета такого тренінгу* полягає в оволодінні неповнолітніми особами навичками безконфліктного вирішення потенційно небезпечних та криміногенних ситуацій за рахунок розвитку особистісних якостей (морально-етичних, мотиваційних та емоційних). *В основу цього тренінгу мають бути покладені такі принципи, як:* принцип комплексності – будувати структурного, поетапного підходу до встановлення віктимних чинників у вольовій сфері підлітка та їх наступне подолання через відпрацювання у штучно створених потенційно небезпечних ситуаціях; принцип особистісної автентичності – відсутність заздалегідь прогнозованого сценарію реакції неповнолітнього на потенційно небезпечну ситуацію (урахування психологічних якостей та властивостей індивіда), корекція поведінки – виключно в межах юридично допустимих та кримінально безпечних дій; прин-

цип інтерференції соціальної активності – перерозподіл акцентуації уваги підлітка із деструктивних настанов віктимного характеру на саморефлексію та емпатію; принцип інтегрованості – тотальне поміщення у штучну потенційно небезпечну ситуацію без можливості отримати консультативну чи фізичну допомогу від інших учасників; принцип прогнозованості – створення ймовірної поведінки, котра є логічною для конкретної ситуації; принцип зворотного зв'язку – встановлення результативності тренінгу за рахунок порівняння стилю поведінки.

Основними завданнями такого тренінгу є: 1) розвиток умінь екстреного реагування на конфліктні та потенційно небезпечні ситуації; 2) навчання алгоритму фізичного та психічного захисту та посткримінальної поведінки; 3) зниження рівня конфліктності (моделювання соціально прийнятної поведінки); 4) формування навичок прогнозування потенційно безпечної поведінки у кримінально протиправних ситуаціях та способах їх уникнення.

Віктимологічне моделювання – один із найбільш важливих інструментів віктимологічного запобігання поведінки неповнолітніх осіб, котре полягає у створенні єдиного комплексу причин, умов та факторів віктимної поведінки, її механізму та запобігання. У разі створення віктимологічних моделей припускають застосування філософських законів і категорій, системного підходу, принципів дихотомії, ортогональності, використання закону нормального розподілу. На їх основі можна побудувати віктимологічну мапу, яка буде використовуватися в практиці попередження злочинності. Побудова віктимологічної мапи виступає однією з ефективних методик віктимологічного моделювання. Її застосування полягає в нанесенні на великомасштабну карту зареєстрованих злочинів із вказівкою часу, місця і способу здійснення злочинного посягання або з використанням спеціально розробленої знакової системи позначень відомих віктимологічних подій. Для того щоб створити точну та робочу мапу, треба мати достатню базу даних та систематизувати їх. Системний підхід дозволяє виявити серед детермінантів головні (власне причини) і другорядні (умови та інші чинники) і сконцентрувати увагу вчених-віктимологів на вивченні перших, враховуючи існування і слабкий зв'язок з другими [6]. За своєю сутністю віктимологічне моделювання – це дослідження єдиного «організму» віктимної поведінки, починаючи зі встановлення первісних каталізаторів та завершуючи реабілітацією та реінтеграцією підлітків у суспільство.

Основне завдання віктимології полягає вже не у виявленні детермінантів, а у визначенні міри й інтенсивності їх взаємодії, кількісному їх вимірі та якісній характеристиці. Взаємодія мотивації та об'єктивних віктимологічних детермінантів відбувається в певній віктимологічній ситуації, попередній або сприяючій віктимізації особи у визначеному місці і в певний час. Класифікація віктимологічних ситуацій у рамках вивчення віктимологічної детермінації включає: віктимогенні, нейтральні і середньої інтенсивності і слабо виражені ситуації; високозначимі, середньої інтенсивності і слабо виражені ситуації. Сучасні технології дозволяють створювати інтерактивні карти, інформація на яких накопичується та узагальнюється в результаті поточного статистичного обліку і додаткових досліджень. У результаті застосування цієї методики в практиці правохоронної діяльності правозастосовник в оперативному режимі отримує інформацію про процеси віктимізації

об'єктів і територій, що служить необхідною умовою ефективної організації віктимологічного попередження злочинності [6]. Віктимологічне моделювання також може мати місце в контексті створення вузькоспрямованих моделей, таких як, наприклад, віктимність неповнолітніх залежно від територіального розміщення. Що стосується останнього, то допоміжним інструментарієм такого роду моделювання є створення електронних мап.

У таку мапу можна включити фільтри за мотиваційним критерієм: корисливий, насильницький, сексуальний. Так само на віктимологічній карті будуть відображені райони, міста, області, країни. Наочні моделі області, міста країни (адміністративно-територіальні одиниці). У рамках наукових досліджень із застосуванням побудови віктимологічних карт рекомендується складання наочної моделі віктимності регіону. У науці розроблені декілька принципів побудови моделей, застосування яких дозволяє забезпечити наукову обґрунтованість, достовірність і об'єктивність отримуваних виведень. До них належать, зокрема, принципи дихотомії, ортогональності, використання закону нормального розподілу. Принцип дихотомії ґрунтується на тому, що будь-яке явище завжди має свою протилежність. Під час моделювання віктимності науковий інтерес можуть являти такі дихотомічні пари: віктимність – криміногенність; віктимізація – девіктимізація; жертва – злочинець і тому подібне [6]. Таким чином, можна сказати, що віктимологічна модель завжди є підґрунтям для створення віктимологічних стратегій запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб.

Віктимно-провокативна поведінка є одним із досить поширених факторів, котрі зумовлюють обрання жертвою кримінального правопорушення конкретної особи, котра часто його і каталізує. Логічно, що такими жертвами здебільшого стають підлітки з агресивною поведінкою та не досить розвинутими комунікативними навичками, що зумовлюють провокацію конфлікту. У зв'язку із цим доцільним є створення єдиної методики, котра дасть можливість на ранніх стадіях діагностувати таких осіб із пропозицією такої корекції поведінки.

Отже, метою методики є визначення домінуючого поведінкового паттерну у конфліктних ситуаціях. З огляду на вказану мету доцільно запропонувати *трирівневу модель*, допустиму для вирішення таких ситуацій: 1) *колаборативну модель*, що полягає у прагненні неповнолітньої особи вирішити конфліктну ситуацію демократичним шляхом за рахунок ведення активного діалогу без «переходу на особистості» та використання як аргументів звинувачення у бік опонента; 2) *індиферентну модель*, що полягає у відсутності інтересу до конфлікту з боку неповнолітньої особи, прагнення вести діалог та аргументувати власне бачення події, котра сталась; 3) *конфронтаційну модель*, що полягає в акцентуації уваги на захисті власних інтересів у конфліктній ситуації, поведінка виражається у активному

обвинуваченні опонента та прагненні зосередити його увагу на власних недоліках, часто супроводжується образами та штучним приниженням самооцінки опонента. Відповідно до вказаних моделей можна виокремити такі *способи регулювання конфліктів*, як: 1) *компроміс* – підліток у конфліктній ситуації намагається знайти рішення, комфортне для всіх учасників без виділення винної особи та «навішування ярликів». *Жодна особа не є домінуючою та не досягає успіху у конфлікті*; 2) *«здоровий» діалог* – підліток у конфліктній ситуації шляхом спілкування з опонентом намагається встановити реальну винну особу та знайти шлях вирішення фактичної причини конфлікту, комфортної для всіх учасників. *Лише одна сторона є домінуючою*; 3) *ігнорування* – підліток є пасивним учасником конфліктної ситуації та не намагається вчинити дії, спрямовані на виявлення причин конфлікту та винних осіб. *Лише одна сторона (частіше – опонент) є домінуючою*; 4) *інертність* – визнання факту конфлікту, стороннє спостереження за розвитком ситуації, у випадку визнання саме його винним у конфлікті – спокійне сприйняття без спроб довести зворотнє. *Лише одна сторона (частіше опонент) є домінуючою*; 5) *конкуренція* – активний діалог із прагненням реалізувати всі допустимі способи психологічного самозахисту, прагнення довести свою правоту. *Можуть бути домінуючими обидві сторони*; 6) *провокація* – активне звинувачення опонента, прагнення доведення вини опонента шляхом свідомого впливу на його тригерні точки, вказування на слабкі сторони, заниження самооцінки. *Частіше за все домінуючою є агресивна сторона*. Основна відмінність конкуренції від провокації полягає у тому, що у першому випадку підліток прагне довести свою реальну правоту, у другому сенс полягає у пригніченні волі опонента, тобто свідомій провокації та інтенсифікації конфлікту.

Для реалізації такого роду методики на практиці підліткам необхідно запропонувати відповіді на питання, котрі і надалі будуть диференційовані у відповідну методичну картку та прораховані відповідно до формули. Вказане дасть можливість встановити конкретну модель поведінки із наступною корекцією (за необхідності).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дало можливість підсумувати, що під спеціальним віктимологічним запобіганням поведінки неповнолітніх осіб необхідно розуміти комплекс кримінально-правових, кримінологічних, віктимологічних та психолого-педагогічних заходів та засобів реабілітаційного та реінтеграційного характеру, що спрямовані на своєчасне виявлення та виправлення віктимної поведінки неповнолітніх осіб, котрі реалізуються суб'єктами, до безпосереднього завдання яких входить робота з підлітками, котрі зазнали на собі кримінально-протиправний вплив.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / Перцева Т.О., Огоренко В.В., Кожина Г.М., Зеленська К.О., Носов С.Г., Терюшина І.Ф., Гненна О.М., Мамчур О.Й., Тимофєєв Р.М., Шорніков А.В. ; за заг. ред. проф. Т.О. Перцевої та проф. В.В. Огоренко. Дніпро. 2021. 188 с.
2. Наказ від 30.06.2020 № 298 «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.
3. Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Киев : Вища школа. 1989. 273 с.
4. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
5. Новожилов В.С. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження: до питання про сутність та практичне значення. *Вісник Національної академії правових наук України*. Т. 26. № 4. С. 105–129.
6. Корнякова Т.В., Юзіков Г.С. Віктимологічне моделювання у практиці запобігання злочинності. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/14986/1/Корнякова%20Т.%20В..%20Юзіков%20Г.%20С..PDF>.

References

1. Aktualni problemy simeinoho nasylstva (2021) [Actual problems of family violence]: monohrafiia / Pertseva T.O., Ohorenko V.V., Kozhyrna H.M., Zelenska K.O., Nosov S.H., Teroshyna I.F., Hnenna O.M., Mamchur O.I., Tymofieiev R.M., Shornikov A.V.; za zah. red. prof. T.O. Pertsevoi ta prof. V.V. Ohorenko. Dnipro. 188 s. [in Ukrainian].
2. Nakaz vid 30.06.2020 № 298 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia» [On approval of the Regulation on the Unified register of pre-trial investigations, the procedure for its formation and management]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> [in Ukrainian].
3. Nor, V.T. (1989). Zashchyta ymushchestvennykh prav v uholovnom sudoproyzvodstve [Protection of property rights in criminal proceedings]. Kiev: Vyshcha shkola. 273 s. [in Russian].
4. Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Text of Draft of the new Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code/> [in Ukrainian].
5. Novozhylov, V.S. (2019). Zastosuvannia nalezhnoi pravovoi protsedury yak zavdannia kryminalnoho provadzhennia: do pytannia pro sutnist ta praktychne znachennia [Application of due legal procedure as a task of criminal proceedings: to the question of essence and practical significance]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. T. 26, № 4. S. 105–129 [in Ukrainian].
6. Korniakova, T.V., Yuzikov, H.S. (2015). Viktymolohichne modeliuвання u praktytsi zapobihannia zlochynnosti [Victimological modeling in the practice of crime prevention]. Retrieved from: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/14986/1/Korniakova%20T.%20V.%20Iuzikov%20H.%20S..PDF> [in Ukrainian].

Titochka Tetiana,

PhD in Law

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-614X>

**SEPARATE ISSUES OF THE SPECIAL PREVENTION
OF THE VICTIMISTIC BEHAVIOR OF MINOR PERSONS**

The article examines the peculiarities of special prevention of victim behavior of minors. It is indicated that it is very difficult for a minor victim who has felt criminally unlawful influence on himself at least once to come to a gradual and exhaustive regression. In this connection, the so-called “chronic victim complex” is formed. The latter, in turn, borders on the development of psychosomatic and compulsive disorders. In any case, it is very difficult for a child to rebuild his consciousness on the victim-safe side. Attention is drawn to the fact that very often minors lose volitional control, because they believe that neither they nor their relatives and friends can help them. The factor of distrust in law enforcement agencies and the criminal law is often “connected” to this, due to the probable powerlessness and ineffectiveness of the latter in previous experience. The child lets go of each subsequent illegal situation, sometimes without even trying to seek help. In this way, a chronic trauma is formed, which gradually deprives the adolescent of the physical ability to respond to socially dangerous influences. That is why chronic victims rarely become criminal offenders in the future and hardly ever try to take revenge on the offender.

Restitution and restitution to minors provide an opportunity to restore property rights, which is part of the rehabilitation process. A criminal offense in any case has the consequence of a significant violation of a number of constitutional rights and freedoms of the victim, in connection with which at least their partial restoration should be part of the preventive victimological policy. Victimological modeling can also take place in the context of creating narrowly focused models, such as, for example, the victimization of minors depending on the territorial location. As for the latter, the creation of electronic maps is an auxiliary tool for this kind of modeling.

Key words: minor, victim, criminal offense, criminal legislation, individual prevention, law enforcement agencies.

Надіслано до редколегії 07.11.2022